

Kuinka nähdä metsä puilta tulevaisuuden talouskehityksessä?

Osmo Kuusi
Dosentti
VATT

Kuinka nähdä metsä puilta
tulevaisuuden talous-
kehityksessä?

Pentti Vartia ja Pekka Ylä-Anttila:
Kansantalous 2028, ETLA B204,
Helsinki 2003

ETLA on viimeisen kymmenen vuoden aikana tullut johtavaksi Suomen pitkän ajan yleisen talouskehityksen ennakoijaksi. Kansantalous 2028 jatkaa laitoksen jo perinteeksi muodostunutta 25 vuotta eteenpäin katsovien laajojen tulevaisuuskatsausten sarjaa. Kirjan edeltäjiä ovat Kansantalous 2017 ja Kansantalous 2021.

ETLA:n pitkän ajan talousennakointien voitulkita ottaneen sen roolin, joka aiemmin oli VATT:n ja sen edeltäjän Taloudellisen suunnittelukeskuksen viisitoista vuotta eteenpäin luodanneilla arvioinneilla. Viimeinen VATT:n pitkän aikavälin arvio, joka rinnastuu kattavuudessaan Kansantalous 2028 kirjaan, oli ”Glo-baalitalous ja Suomi” vuodelta 1995.

Vuonna 1992 ilmestyneen Kansantalous 2017 kirjan merkittävin anti yleiselle tulevaisuuskeskustelulle Suomessa oli Michael Porterin klusterianalyysin soveltaminen maahamme (Porter, 1990). Klusterianalyysi tarjosi ja tarjoaa edelleen perinteiseen toimialoihin perustuvaan tarkasteluun verrattuna ylivoimaisen tavan hahmottaa yhteiskuntaa, jota tieto- ja viestintäteknologia ja muukin teknologinen kehi-

tys mullistavat. Klusterianalyysin keskeinen merkitys on, että sillä voidaan tehokkaasti käsitellä oppimista ja strategista osaamista kansantaloudessa. Osaamisen yhteiskunnassa taloudellisesti keskeisintä on yritysverkostoissa tai yleisemmin oppimisyhteisöissä (Kuusi 1999) hyödynnetty osaaminen. Kansantalous 2028 kirjaa lainaten: ”Innovaatiokeskeisessä vaiheessa... kilpailumenestys perustuu erikoistuneisiin tuotannon tekijöihin ja niiden luomiseen: korkeasti koulutettuun työvoimaan ja osaamis-pääomaan, perustuotannon tekijöiden (raaka-aineet, luonnonolot, ei-ammattitaitoinen työvoima) rooli on vähäinen”.

Klusterit ovat erinomainen tapa kuvata vuorovaikutuksessa tapahtuvaa oppimista ja osaamiseen perustuvien vahvuuksien syntymistä. Erityisen hyvin niillä voidaan kuvata osaamisen ja sitä kautta tuotannon siirtymistä uusille aloille. Tästä loistava esimerkki on Suomen siirtyminen paperin valmistajasta paperikoneiden valmistajaksi. Klusterilogiikalla voi hyvin perustella myös Kansantalous 2028 kirjan ennakoimaa seuraavaa vaihetta: ”Seuraava

vaihe kehityksessä on paperikoneiden ja -teknologian viennin muuttuminen pääosin palveluvienniksi”. Toimialatarkastelussa tämä saattaa näkyä toimialan ’Liike-elämää palveleva toiminta’ vahvistumisena. Ilman klusterin luonnehtimaa yhteyttä toimialojen välillä tällainen kehitys jää arvoitukseksi. Tämä oli ilmeinen heikkous VATT:n Globaalitalous ja Suomi -kirjassa, jonka analyysi perustui vain toimialojen tarkasteluun.

Se, että juuri ETLA ennen muita taloudellisia tutkimuslaitoksia oivalsi klusterianalyysin merkityksen, ei ollut pelkkä sattuma. ETLA oli 1990-luvun alussa avoin vaikutteille, jotka tulivat ahtaasti määritellyn taloustieteen ulkopuolelta. Sen sijaan varsinkin VATT pitäytyi perinteiseen makrotaloudelliseen tarkasteluun. Kun ei vilkuiltu sivulle siihen, mitä tapahtui liikeloustieteessä puhumattakaan ortodoksisen makroekonomistin syvästi halveksimassa tulevaisuudentutkimuksessa, monet heikot muroksen merkit jäivät havaitsematta ja ottamatta huomioon. Kun heikot merkit sitten muuttuivat vahvoiksi, merkkejä herkemmin seurannut ETLA oli paljon edellä kokonaistaloudellisen kehityksen olennaisuuksien tunnistamisessa. Kun Kansantalous 2028 nyt julistaa osaamisen hyvää sanomaa, on kuitenkin syytä muistuttaa, että tulevaisuudentutkijoiden piirissä alettiin puhua osaamisen yhteiskunnasta jo 1980-luvun alkupuolella. Itse käytin käsitettä ensimmäisen kerran vuonna 1983.

Kansantalous 2028 jatkaa aiempien 25-vuotisarvioiden perinnettä heikkojen tulevaisuus-signaalien analysoinnissa erityisesti klustereiden tulevaisuudennäkymien pohdintana. Teos nojaa kuitenkin edeltäjiään selvemmin hyvin pitkiin menneisyyden aikasarjoihin. Yksi kirjan alkupään luvuista on omistettu ”sille valtavalle muutokselle, joka Suomessa on tapahtunut

noin 150 vuotta kestäneen kansallisen kasvu- ja sivistysprojektin aikana”. Lukijaa valistetaan paitsi talouden perussuureiden kuten BKT:n pitkän aikavälin kehityksestä myös esimerkiksi siitä, että vuonna 2003 käytettiin henkeä kohti ruisjauhoa vain kahdeskymmenesosa siitä mitä 1900-luvun alussa ja että pankkien lukumäärä Suomessa oli vuonna 1872 40 kpl, 1938 1616 kpl ja 2002 336 kpl. Kansallisen kasvu- ja sivistysprosessin tarkastelulla haetaan taustaa vuoden 2028 yhteiskunnalle, missä ”vallitsee yksimielisyys siitä, että koulutus, tutkimus ja innovatiivisuus hyödyttävät koko yhteiskuntaa”.

Pitkät aikasarjat toki antavat perspektiiviä tulevaisuuden tarkastelulle, mutta ne luovat myös väärää turvallisuutta tyylisiin ”mikään ei ole lopultakaan olennaisesti muuttunut eikä tule muuttumaan auringon alla”. Kirjan toisessa luvussa varoitetaan liiasta herkkäuskoisuudesta kehityksen jatkuvuuden suhteen. Epäilen kuitenkin, että kirja erityisesti teknologisen kehityksen osalta tuudittaa yleisöä pettävään pitkien aikasarjojen luomaan turvallisuudentunteeseen. Tulevaisuuden ja teknologian tutkijana olisin kaivannut huomattavasti perusteellisempaa nykyisten heikkojen tulevaisuus-signaalien analyysiä.

ETLA:n tai kirjan kirjoittajien intoa tarttua haastaviin tulevan kehityksen heikkoihin ja osin jo melko vahvoihinkin signaaleihin on ehkä rajoittanut laitoksen rooli taustayhteisöjensä ”äänenkannattajana”. Suurimmat ongelmat Kansantalous 2028 kirjassa liittyvät mielestäni valtaan, teknologian kehityksen vaikutuksiin ja siihen miten hyvinvointia tarkastellaan.

Kirjan sivulla 13 esitetään retorinen kysymys: Kuka omistaa Suomen 2028? Syynä kysymykseen oli kaksi asiaa, joiden suhteen Suo-

men talous on ratkaisevasti muuttunut parissa kymmenessä vuodessa. Ensimmäinen suurista muutoksista näkyy vertailemalla teollisuusyritysten työvoimaa Suomessa ja suomalaisten omistamissa tytä- tai osakkuusyhtiöissä ulkomailla. Vuonna 1981 ulkomaisten työntekijöiden osuus oli 5 %, mutta 2001 jo 112 %. Toisen syy kysymykseen on se, että suurimmat suomalaiset yritykset – erityisesti Nokia – eivät ole enää osake-enemmistön mielessä suomalaisten omistuksessa.

Varallisuuden ja vallan välistä suhdetta on kirjassa käsitelty hyvin pinnallisesti. Valtakysymyksen ohittamiseksi voidaan tarjota kahta ”rauhoituslääkettä”. Toisen mukaan osakemistuksen hajautuminen monille tahoille johtaa siihen, että yritykset saavat toimia omine nokkineen niin kauan kuin voitot pysyvät kohtuullisina. Amerikkalaiset eläkesäätiöt eivät ole kiinnostuneita muusta kuin rahasta. Toisen mukaan menestyksen perustuessa osaamiseen jääminen lepäämään laakereilleen johtaa pian tuhoon. Tämän johtopäätöksen hengessä Kansantalous 2028 varoittaa erityisesti Suomea omaksumasta ns. vaurauskeskeisen talouden arvoja.

Rauhoiduslääkkeiden vaikuttavuuden asettaa kuitenkin kyseenalaiseksi kaksi näkökohtaa: vallan siirtyminen kauas niistä, joihin valankäyttö suuntautuu eli suomalaisiin työntekijöihin sekä teknologisen kehityksen erityinen luonne työvoimakehityksen suhteen. Edellinen näkökohta on saanut varsin selkeän ilmenemismuodon sinä kylmäkiskoisuutena, jolla irtisanomisista suomalaisissa teollisuusyrityksissä hoidettiin vuonna 2003. Kun isännät ovat kaukana ja kiinnostuneita lähes pelkästään yrityksen pörssi-arvon kehityksestä, se luo paineita yritysjohdolle mitä kylmäkiskoimpaan käyttäytymiseen työntekijöitä kohtaan. Tilanne on toki ai-

van erilainen kuin vaikkapa Valkeakosken tehdasyhdyskunnassa 1930-luvulla, kun työntekijät ja tehtaanomistaja asuivat muutaman kilometrin päässä toisistaan.

Kylmäkiskoista ”rationaalisuutta” työvoimakysymyksissä ja osakkeen omistajien etujen valvontaa on perusteltu sillä, että se johtaa pitkällä tähtäimellä myös työntekijöiden kannalta parempaan kehitykseen tuottavuuden parantuessa. Mutta miten kävikään Orion yhtymässä? Vuoden 2003 aikana yhtiö ensiksi irtisanoi 300 pääasiassa tutkimuksessa ja tuotekehityksessä toimivaa henkilöä seurauksena epäonnistuneesta lääkekehityshankkeesta. Näin säästyneitä varoja ja tytäryhtiönsä Noiron myynnistä saatuja varoja yhtiö ei ohjannut uusiin tuotekehityshankkeisiin vaan jakoi 100 miljoonaa Euroa lisäosinkona osakkailleen. Jos Suomen taloushistoriasta voi jotain oppia, niin meidän maamme menestysinnovaatiot ovat syntyneet pitkäjänteisen kehitystyön eikä nopeatempoisen pörssikursseilla ratsastamisen tuloksena. Tähän pitkäjänteisyyteen on liittynyt myös pitkäjänteinen henkilöstöpolitiikka. Eli ETLA:ssa olisi tarpeen miettiä innovaatiokeskeisen vaiheen, globalisoitumisen ja yritysten henkilöstöpolitiikan suhdetta.

Ajatellen vuotta 2028 vielä haastavampi valtaaan liittyvä ongelma kuin persoonaton pääoma on teknologian kehitys. Toiveikkaasti Kansantalous 2028 lainaa OECD:n laajan tutkimushankkeen johtopäätöstä: ”Teknologinen kehitys johtaisi korkeaan työttömyyteen vain maailmassa, jossa tarpeet on tyydytetty ja kysyntää pysyvästi rajoitettaisiin. Tällaista tilannetta ei ole ollut menneisyydessä, eikä sellainen näytä todennäköiseltä myöskään nähtävissä olevassa tulevaisuudessa”. Käsitäkseni mukaan johtopäätös on hyvin ongelmallinen ns. Mooren lain mukaan yhä älykkäämmiksi kehit-

tyvien koneiden ja uuden geenitekniiikan maailmassa. Erona aikaisempaan tekniseen kehitykseen on, että koneet tulevat yhä tehokkaammin tunkeutumaan ihmisten todellisten vahvuuksien eli älykkyyden ja joustavuuden alueille. Voi hyvin ajatella, että jotkut ihmiset eivät vuonna 2028 millään hintatasolla pysty kilpailemaan koneiden tarjoaman panoksen kanssa. Tätä kehitystä vielä jouduttaa mahdollisuus siirtää vaikeasti automatisoitavaa yksinkertaista työtä kehitysmaihin – ehkä erityisesti Kiinaan ja Intiaan.

Varsin uskottavalta skenaariolta vaikuttaa, että vuoden 2028 maailmassa käydään yhä selkeämmin kamppailua osaamiseen ja omistamiseen perustuvan valtaeliitin ja demokraattisen vallankäytön välillä. Ristiriidan kärjistymistä voidaan pumpuloida esimerkiksi negatiivisella tuloverolla, joka tukee kohtuullista toimeentuloa erilaisissa palvelu- ja hoivatehtävissä. Näitäkin voidaan toki tulevaisuudessa hoitaa yhä tehokkaammin itsepalveluna koneilla ja vanhusten itsenäisen selviämisen apulaitteilla. Vanhukselle ainakin kuuntelemaan valmiin ihmisen antama apu on toki arvokkaampaa kuin koneen antama apu.

Jos palvelemiseen yhdistyy vallankäyttö, se voi muodostua nöyryyttäväksi joko palveltavalle tai palvelijalle. Vanhuksen kodin tiuskiva siivooja on hänelle huonompi ratkaisu kuin hyljää lattioilla kuljeskeleva automaattipölynimuri. Vuonna 2028 nöyryytysten riski on kuitenkin vielä paljon suurempi palvelijoilla. Monilla uuteen eliittiin kuuluvilla on varmasti tarve nöyryyttämällä näyttää mahtiaan. Tästä vallantäyteisyydestä henkilökohtaiset palvelijat tulevat varmasti saamaan osansa: kotien siivoojat, syntymäpäiväkakkujen valmistajat, ovenvartijat jne.

Kansantalous 2028:n näkemys hyvinvointiin vaikuttavista tekijöistä on kovin yksipuolinen ja kapea. Ensinnäkin näyttää siltä, että tulevaisuuden työhyvinvointi ei ole lainkaan kiinnostava kysymys. Ikään kuin työntekijät olisivat työssään kiinnostuneita vain palkastaan. Historiallisessa katsauksessa kyllä havainnollistetaan entisen elämän niukkuutta ja terveysriskejä, kuten huonoja hampaita. Mutta mitä ovat esimerkiksi tulevaisuuden mielenterveysongelmiin vaikuttavat kysymykset? Mitä tältä kannalta merkitsisi kirjan ehdottama valtion tuen leikkaaminen puolivirallisilta organisaatioilta, joista hyvin suuri osa on keskittynyt mielenterveysongelmien ja muiden terveysongelmien ehkäisyyn ja hoitoon?

Ekonomistina oleminen ei oikeuta tarkastelemaan vain rahassa mitattavia asioita. ETLA:n puolustukseksi – ja samalla yleisemmäksi syytökseksi ekonomistien ammattikuntaa kohtaan – voidaan todeta, ettei se ole yksin rahallisia vaikutuksia korostavine asenteineen. Jotkut ekonomistit ovat katsoneet esimerkiksi tarpeelliseksi tarkastella viime aikaisia viinan hinnan alennuksia vain kuluttajien ostovoiman kasvun näkökulmasta. □

Kirjallisuus:

- Kuusi, Osmo (1999): Growing and learning entrepreneurial networks as the focus of the national innovation strategy. Kirjassa G. Schienstock and O. Kuusi (Toim.): *Transformation Towards a Learning Economy, the Challenge of the Finnish Innovation System*, Sitra 213, Helsinki.
- Porter, Michael (1990): *The Competitive Advantage of Nations*, Basic Books, New York.